

alfred veber

kina - antitragična zemlja

OSNOVE

Oblast najvećih lesnih naslaga na Zemlji i izuzetno plodnih visoravni Jang-čea, predstavlja, pored Severne Amerike, najprostraniju plodnu oraniku na svetu. Već u neolitu, a i ranije, ona je predstavljala, pre svega, oblast u kojoj su živeli primitivni odgajivači svinja. Oštre klimatske promene u različitim godišnjim dobima, poplave gorostasnih razmera, pomeranje tokova reka, neprestana ugroženost i skokovito povećavanje i omanjivanje prinosa, koji kao da su zavisili od nekih čudljivih sila — sve je to doprinelo da mašta kineskog stanovništva, više no igde drugde, bude pod uticajem svemoćnih htonskih sila. One su kosmogoniju i kosmomantiku postavile u samo srce zemlje i tako, ne samo spoljnom sudbinom, povezale u zajedničko bitisanje stanovništvo odraslo u raznovrsnim ranijim kulturama — na jugu oduvek austronezijsko, na severu prenaseljeno, tungusko-turksko. Istovrsne htonsko-magijske predstave, nastale pod dejstvom ovoga prostora i zavisnosti od zemlje i neba, pomogle su stanovništvu da međusobno sraste. U vreme kada su, počev od trećeg milenijuma p. n. e. počeli u nju da prodiru prvi državno organizovani osvajači, u dva konjanička napada 1700. i 1200. godine, čitavu kinesku ravninu pritiskala je naslaga neuzdržanih rituala i životnih pravila.

Prvi istorijski uticaji, kao i kasnije navale sa severa i severozapada, poklapaju se s uvođenjem sunčanog kalendara, umesto ranijeg, čisto lunarnog, koji je sasvim sigurno poticao s juga, iz Okeanije, jer je sadržao iste ili slične mesečeve kuće kao i starosakralni kalendar Indijanaca. To je bilo nešto novo i za starokineske izvore identične s osnivanjem zametka države u severozapadnoj oblasti Hoang-hoa. I ma koliko da su ti izvori kasnije doterivani i proizvoljno dopunjavani, sasvim je sigurno da su te dve stvari i sištinski i hronološki bile povezane. Što se hronologije tiče, sva astronomska ispitivanja pokazala su da je ovaj najstariji solarni kalendar zaista uveden između 2700. i 2000. godine. Što se tiče suštine, jasno je da početak svake države ili slične organizacije u ovoj zemlji, kojom su gospodarile poplave i močvare, još i više negoli u Vavilonu ili Egiptu, mora predstavljati gradnju, i ponovo gradnju kanala, dakle, posao organizovan i rukovoden praktično i vremenski na osnovu kalendara. Da bi se na zadovoljavajući način mogla prikupiti i rasporediti voda koja se nezadrživo izlivala s neba, bilo je potrebno zarobiti prolećni monsunki kišni talas, koji se iznenadno, snažno i kratkotrajno izliva, postupno zahvatajući razne oblasti. Ako se želelo preduhitriti širenje močvara i šuma, koje su predstavljale propratnu pojavu poplava u periodima između monsunu, morala se, pre svega, obaviti sistematizacija na osnovu kalendara. Čak je bilo neophodno proširiti Longmen, kapiju Hoang-hoa na ulazu u ravninu. Sve su to bili podvizi o čijem ispunjenju obaveštava kineska pramitologija u obliku grandioznih fantastičnih prerišavanja. Te podvige ona, svakako s pravom, pripisuje svojim prvim vladarima koji, za nju, od samog početka predstavljaju nebeske tvorce kalendara i novog poretka. Na taj se način ovde prepliću počeci vlastite istorije s jedinstvenom svešću o kretanjima prvobitnog stanja stvari, koje je postalo htonsko i sakralno. Nigde se ne može naići na ista slično tome. Ni Egipćani, ni Vavilonci nisu sačuvali slične uspomene.

HTONIZAM I UNIVERZALIZAM

Talasi migracija, koji su doveli do već pomenutih prvih istorijskih etapa, upad odgajivača konja, koji je doveo do osnivanja dinastije Šang, između 1700. i 1600. godine, pa potom veliki upad konjanika oko 1200. godine, od kojeg je potekla dinastija Ču, koja je posegnula već i za Jang-čeam i jugom, oba ova procesa

proširivanja i preobražavanja zemlje u osnovi se razlikuju od paralelnih pokreta stanovništva koji su istorijski oblikovali i preobrazili zapad sve do Indije.

Za razliku od zapada, njima nije prethodio talas odgajivača rogata stoke, koji su u Indiju, srednju Aziju i druge krajeve uvek stizali pre odgajivača konja i konjanika, a koji su prekrivali matrijarhalni sloj stanovništva, te ga ne samo preuređivali, nego i prevodili u patrijarhalno društveno uređenje. Iza gorostasnog planinskog lanca koji se širi istočno od Himalaja — te celokupni kineski prostor deli od ostalog dela Azije gustom, širokom i teško prohodnom ogradom, sačinjenom od planinskih vrhova i klanaca, kao i iza beskrajnih travnatih zaravni Tarimskog bazena i Mongolije, što ostavlja uzane prolaze jedino na istoku — Kina se izgleda činila isuviše udaljena za sve upade odgajivača rogata stoke, koji su dolazili iz stepa južno od Aralskog jezera i kretali se u pravcu svakako isto tako izdvojene Indije, u kojoj su, ipak, stalno prizistale nove poplave stanovništva kroz obližnja Kabulaska vrata na zapadu.

Ovi odgajivači konja i konjanici, ljudi stepske oštroomnosti, trezvenosti i razuma, koji su preko širokih stepa dolutali iz prednje i severne Azije, izbačeni s dalekih travnatih zaravni Tarimskog bazena i Mongolije, neposredno su i bez prelaznih oblika preneli svoje instinkte, ponete sa širokih prostora, na kosmogonski inkustriranu i rasparčanu seljačku i seosku, kinesku zemlju. Moramo pretpostaviti da oni nisu dolazili u velikom broju, nego u manjim infiltracionim pokretima — inače Kinezi ne bi uspeli da skoro u potpunosti izbrišu iz svoje tradicije prve strane upade. Ovi upadi su uvek stvarali relativno tanke slojeve takozvanih »mesojednih« Po-minga preko »crnokosnih« Li-mena. Bez obzira da li su oni već bili stupili u neku vrstu procesa feudalizacije, s utvrđenim trgovima na mestu ranijih svetilišta, ili su ih osvajači zatekli kako još uvek žive u raštrkanim selima poput razbacanih grudvi, kakva im je i sama zemlja bila, u svakom slučaju iznad matrijarhalne atmosfere seljačke podloge proširio se slabša stepski patrijarhat koji je, baš zbog svoje tankoće, stalno bio u opasnosti da potone u domaći htonizam i tako potpuno izgubi svoju ličnost.

To se nije desilo. Osvajački sloj se održao, te je osnovao i izgradio, bar spolja gledano, patrijarhalno kinesko carstvo. Samo se na taj način može i shvatiti sveza univerzalizma, svojstvenog ovom konjičkom narodu, s nadmoćnim htonizmom — sveza koja objašnjava ključne činjenice čitave kineske istorije i kulture, čija je osnova, kao što će se pokazati, prepuna paradoksalnih protivurečnosti.

Ova državna tvorevina, koja je od samog početka bila prinudena na poteze od životne važnosti, upila je u sebe bez ostatka čitav životni ritual starog htonizma. I ona je, kao i htonizam, postala sveobuhvatna po svom magijskom ustrojstvu; no, pošto je trebalo da postane široko postavljena, racionalna, centralno rukovodena vlast, ona je prihvatila sve staro, prilagodila ga sebi i dopunila novim sredstvima i metodama, pokušavajući da od toga načini sopstveni izraz. Tako je ona sve etatizovala, a od skoro svakog značajnog postupka ili zvanične stvari načinila državni čin.

Još nešto: teško da bismo u bilo kojoj drugoj kulturi mogli tako rano, još u preddržavnom stadijumu, imati uvid u kosmogonsku mitologiju i mantiku i skoro svuda pratiti njen spoljašnji razvoj. Upoznajemo Nikuu, božanskog načoveka koji kame-nim stubovima podupire kružno zemljišno nebo, a četvorougaonu Zemlju učvršćuje tako što kosmičkoj prakornjači odbija noge i ubija crnog zmaja da bi oslobodio Zemlju od njega. Srećemo se i s čudovištem Kong-kongom koje ima telo zmije a lice čoveka, crvenu kosu i rogovе, koje u titanskoj borbi lomi jedan od nebeskih stubova, usled čega nebo otada stoji nakrivo, a polarna zvezda više nije u zenitu. Hi-ho, zaštitnica deset sunaca i dvanaest meseci, svakodnevno ih kupa u jezeru i upravlja kolima za vreme svojih dnevnih i noćnih šetnji; ona, osim toga, pronalazi metale i rastapa planine. Mitološka bića utiču na kretanje sunca, ili sunaca, u toku godine i u dane ravnodnevnice prisiljavaju ga da se na horizontu okrene i vrati svojom putanjom. Sav ovaj mitološki sadržaj sreće se u sličnom obliku u čitavoj Astro-neoziji, ali u Kini je on povezan s činom zasnivanja države i opšte civilizacije; ovdje su božanska prabraća postala univerzalni carevi, a iskonske mitsko-herojske sile-ministri tih careva. Nikua, učvrstila neba i Zemlje, takođe upravlja vodama, gasi opasno rasplamsalu vatru i ne dozvoljava divljim životinjama da proždiru ljude, niti pticama grabljivicama da odnose starce i decu. Sledeći po redu je Tai-tai, sin Mue, gospodar mraka i prvobitna personifikacija haosa, koji takođe upravlja Jonom, a ovaj, opet, i nije ništa drugo do glavni tok reke Šansi; on isušuje močvare i naseljava ravninu, još i pre otvaranja Hoang-hoa. Če-ju, čudovište s osam prstiju na rukama i nogama i raščupanom bradom, isteruje »žutog« cara, očigledno nekakvog stranog uzurpatora, koga pobeđuje vojskom sastavljenom od sivih i crnih medveda, pantera, tigrova i drugih divljih životinja, a na kraju i krilatog zmaja koji izaziva poplavu. Zatim »žuti« car šalje svoju ćerku Pa, koja Zemlji donosi civilizaciju. I tako se nastavlja ova šarena povorka koja priča o praiistorijskim mitovima i civilizaciji, sve dok nas ne dovede do Jua velikog, ličnosti koja natkriljuje sve ostale, i u istoriji i u mitologiji. Mada osniivač istorijske carske porodice Hoa, koja je prethodila dinastiji Šang i astronomski se prilično tačno može datirati (2200-1700), mada verovatni tvorac prvog katastra, čiji se delovi mogu tačno geografski odrediti i mada je, zahvaljujući otvaranju Long-mena, konačno re-

gulisao reku Hoangho, ova ličnost, ipak, ima sve osobine jednog mitskog demijurga. Jer, on je sin džinovskog Kouena, koga je ubio vladar visina, a telo mu prekrilo brda i doline. Iz njegovog tela posle tri godine izlazi Ju, pretvara se u medveda i otvara Long-men. Sina mu rađa jedno biće koje se, videvši ga kako kao medved udara u doboš, pretvara u kamen, a ipak zatrudni od njega. Eto tako u jednoj složenoj sintezi izgleda prvi veliki, istorijski potvrđen vladar Kine.

Isto tako je i najstarije, nesumnjivo istorijsko carstvo, u potpunosti obavijeno htonsko-mantijskom primitivnom odorom. Car se prikazuje kao sveti igrač, kao izvršilac drevnih patrijarhalnih kultova, kroz koje se, barem simbolično, provlače ne samo ranija orgiastika, već i totemsko ljuđožderstvo i druge ljudske žrtve, kao i ciklično ritualno žrtvovanje kralja, je inače rašireno među primitivnim narodima. U stvari, barem do dinastije Šang, nije bilo normalnog patrijarhalnog nasleđivanja prestola. Car i njegov sin stajali su na raspolaganju vladi, te je često, prema kosmogijijskoj promeni, presto nasleđivao prvi ministar koji svojim prvobitnim, sakralnim bićem i ne predstavlja ništa drugo već suprotni, zemaljski pol, nasuprot caru koji predstavlja nebo.

Tako je bilo na društvenom vrhu. Pri dnu, u seoskom uređenju, takođe vladaju najstariji odnosi i običaji. Kuća pripada ženi, njen najstariji brat, po materinskom pravu, predstavlja vođu saveza zasnovanog na porodici. Brakovi se sklapaju tokom procečnih svečanosti, što se odvija u obliku grupnog sjedinjavanja pristiglih mladića i devojaka na svetim igrama trčanja kroz bujicu i pre otimanja izabranice. Ovi običaji ukidaju se na sledećoj stepenici društvenog razvoja, uspostavljanjem feudalnih odnosa od strane vladajućeg sloja u takozvanim gradovima. Oni zapravo, predstavljaju samo male trgove okružene gradskim zidom i jednim spoljnim odbrambenim krugom, čiji je obim bio otprilike kilometar i po, sa zadatkom da brani najneophodniji deo plodnog zemljišta. No, ovdje još uvek projevava patrijarhat. Bratstva, koja prožimaju čitav kineski život i kojima pripadaju svuda prisutna udruženja zanatlija, pa čak i prosjaka i razbojnika, izrasla su iz drevnih, pre-patrijarhalnih saveza muškaraca i muških kuća, u koje su se uvukli feudalni običaji. A čuvena kineska porodica, hiljadama godina kamen temeljac života u Kini, čak ni u gradovima, koje je aristokratija oblikovala, nikada nije postala prava, patrijarhalna, mala, pa čak ni velika porodica. Ona je ostala neka vrsta rodbinske grupacije sa snažnim uticajem glavne žene i, eventualno, njenog brata i glavne snahe. Bio je to veoma koherentan, široki konglomerat međusobnih odnosa ljudi, rodbine i stvari, oblikovan zajedničkim posedovanjem poljoprivrednog zemljišta i teško preglednim, ali nikako isključivim muškim pravilima.

I tako u staroj Kini, na neki paradoksalan način, državni aparat, sazdan na porodičnoj osnovi i u kome nema drugih posrednih članova, osim provincijskih uprava koje su ustrojene po ugledu na dvor, predstavlja sve druge samo ne državni aparat. Naprotiv, u njemu ima izuzetno malo državnog.

U staro vreme on se zasniva na darovanju provincija i oblasti rođacima dinastije čije su veze s centrom očevidne i na darovanom tlu. Po vlastitom ubeđenju, on živi od održavanja i sprovođenja čvrsto određenih rituala koji strogo prožimaju sve što u svojoj osnovi predstavlja javni čin. Ovi rituali mnogo su značajniji od sve druge svetovne prakse u vezi s upravom. Od samog početka ovakvom sistemu potrebni su čitavi štabovi učesnika posvećenih u ritual, koji istovremeno predstavljaju i arhive i istoriofrafte. Ovi književno-filosofski obrazovani slojevi, a ne činovništvo, kasnije se sukobljavaju sa sve opasnijom vladarstvom koju na kraju uspevaju i da potisnu i uspostave birokratsku vladavinu sveštenika-mandarina. Hierokratija, a ne pravo, kojeg u Kini u zapadnjačkom smislu reči nikad nije ni bilo, objedinjuje centralni aparat s provincijskim aparatima, ako se uopšte i može govoriti o jedinstvu u jednom tako labavom aparatu. Dakle, ovdje se radi o magijskim vezama koje su u potpunosti vandržavne.

Tako je došlo do toga da carstvo predstavlja, zapravo, sliku kosmosa prenetu u ljudsku zajednicu. Car nije samo nebeski sin, već i njegov službenik, neposredni nosilac nebeskih sila. On upravlja carstvom na kosmogijijski način: ako upravlja dobro, vladaju sreća i blagostanje, te on ostaje na prestolu; ako rđavo upravlja, tada dolazi do negativnog dejstva, on prekida vezu i treba ga udaljiti. Svaki pravi car mora iznova preuzimati ustrojavanje čitavog svemira koji se ogleda u carstvu, a izražava kroz određivanje kalendara i druge stvari, zato što predstavlja zemaljski »alter ego« polarne zvezde. On šalje svog ministra Hi i svog ministra Ho — koji zajedno čine ime nekadašnje praroditeljice — da paze na izlazak i zalazak sunca, on mora da razdeli svoju upravu na sedam odeljenja, sedam zvezda Velikog medveda, a svoju vlast da sprovodi u skladu s atmosferskim pojavama. Njegovo carstvo je izdvojeno na već ranije pomenuti kanon elemenata, koji svojim jedinstvenim delovanjem obuhvata čitav kosmos sa svim njegovim svojstvima, pojavama i kretanjima: zemlja, sredina i žuto; drvo, istok, zeleno i proleće; metal, zapad, belo i jesen; vatra, jug, crveno i leto; voda, sever, orno i zima; tako se međusobno smenjuju ove veze koje povezuju vlast — žuta kineska zemlja a u sredini povezana s polarnom zvezdom. Oni upravljaju i istorijom; kosmička snaga jedne vladarske kuće redovno bi se iscrpljivala posle pet kolena, te bi se vlast sve više kvarila, dok na kraju ne bi nastupila apokalipsa: zvezde su pale, zemlja se tresla, reke presušivale, istovremeno se pojavlji-

valo više sunaca, sve dok na tron ne bi došla nova loza koja bi opet dovela sve u red. Car, postavljen na sam vrh tako protumačenog i takvim predstavama ispunjenog svekolikog života, ne vlada čovečanskim sredstvima, već, kao i samo nebo, zračnjem svoje »vrline«; njegova vrlina, kao i vrlina svih onih koji su u ovom carstvu od značaja i dejstva, ne predstavlja ništa moralno u našem smislu reči, već magičnu karizmu koja proističe iz samog kosmosa. Uverenje da je kineski život ispunjen moralnim maksimama, pokazalo se samo kao paradoksalan odraz jednog u osnovi sasvim drugačijeg stanja stvari. Od samo početka Kinezi su od svih naroda na svetu bili možda najmanje vezani za etiku. Oni su bili snažno vezani za ritual, a kasnije i za konvencije, tako da je njihov život bio uređen prema kvazi-etičkim pravilima, što nikako nije predstavljalo moral.

Univerzalizam predstavlja osnovnu crtu kineskog svemagizma i potiče od konjaničkih elemenata, a svojim zaista sveobuhvatnim pogledom na svet stavlja Kinu u središte kosmosa. I stari Egipat i Babilon izrasli su iz sprege organizatorski nastrojenog racionalizma stočara i primitivne magije, ali su u njoj i ostali. No, taj je racionalizam bio uzak. Čak i kad se govorilo o svetskom carstvu, čak i kad je zvezdani svet uzimao udela u tumačenju života na zemlji, on nije dosezao, niti je zaista shvatao dubinu svemira, niti ga je neposredno povezivao sa svakim pojedinim činom vlastite organizovane egzistencije i tako proširivao vlastito postojanje povezujući ga sa kosmosom. I tako se ovdje desilo da se, zahvaljujući prostranosti i pokretljivosti svoje stepske duše, vladarski sloj — a ovo predstavlja konačan i odlučujući paradoks — stopio s postojećim oblikom nezamislivo skučenog, nezamislivo vezanog drevnog htonizma.

Usled nepristupačnosti planina i stepa koje okružuju Kinu, ovaj je razvoj ostao izolovan i dugo vremena izdvojen od ostalih delova Evroazije, uprkos pojedinačnih veza. Sve to je našlo svoj spoljašnji izraz, veoma značajan za duhovni razvoj, u oduvanju starog slikovnog pisma i njegovih u vremenu i praksi nastalih varijanti, dok je na zapadu ono potisnuto jermenskim, feničanskim i ostalim pismima koja su se iz njih razvila. Velika i trajna nepojmljivost mišljenja koja se vrlo sporo popunjavala i koju nikad nije potpuno pritisnulo apstraktno izgrađivanje pojmova, bila je posledica opšte duhovne povezanosti ovim pismom koje je bilo neposredno razumljivo gde god je bilo prihvaćeno, bez obzira na sve razlike u govornom jeziku i dijalektima. Naravno, zbog njegovog slikovnog, takoreći fotografskog prikazivanja, došlo je i do učvršćivanja formalnog i pojmovnog kanona, koje je poprimio oblik rituala. Stoga kinesko carstvo i nije moralo da se širi iz svog jezgra samo putem ratova, nego se, na izvestan način, slično širenju bramanstva u Indiji, odvijalo istovremeno i kao neka vrsta osvajanja putem pisma, a zahvaljujući prestižu magijsko-hierokratskog univerzalizma.

STREMLJENJA I CILJEVI

U ovu sintezu morao bi se uključiti i napomenuti odnos između širine i uskosti, vlastodržstva i htonske sveobuhvatnosti, uprkos tome što prvobitno uobličavanje deluje estetski jedinstveno.

Šta je moglo nastati pod pritiskom ovoga? Stremljenje ka očigledno samo jednoj sublimaciji — produbljavanju htonizma uzdignutog u visinu univerzalizma. Uopšteno govoreći, u odnosu na konkretni sadržaj i cilj, ovo predstavlja dovođenje u sklad i odvajanje smislenog dela života (bića) od demonskog sveta. Jer, borba s demonskim silama neprestano se posmatrala u sve-

Oskar Kokoschka: Adolf Loos, 1909

sno zadržanoj prvobitnoj konstelaciji kao proterivanje titansko-htonskih (iskonskih) prvobitnih sila od strane državnotvoračkih snaga u najudaljenije krajeve zemlje i njihovo stalno, tako reći zvanično držanje u pokornosti. Dmonske sile, ako su bile od opšteg značaja, poprimale su potpuno ovozemaljski, od prvobitnog smisla potpuno odvojene oblik pobunjeničtva protiv carstva, protiv čega je bilo potrebno slati ministre, ili neke druge službenike, da bi sproveli kažnjavanje i zaveli red. S druge strane, kad se radi o njihovoj svakodnevnoj pojavi, one su se pretvarale u čitav splet beskrajno složenih, a u osnovi sitnih zlodela prirode, protiv kojih se morala voditi neprekidna borba uz pomoć magije; ta borba se u ovom obliku provlači kroz čitavo kinesko bivstvovanje, dobijajući na snazi, ali odvojena od bilo kakve funkcije u dubljem životnom smislu.

Dakle, pošto dmonske snage više nisu imale ovozemaljskog smisla, pošto više nije bilo legitimnih kosmičkih demona, niti borbe s njima u kojoj bi uzele učešće poslednje životne snage, pozitivna strana daljeg napretka mogla je biti samo jedno: sve dublje i profinjnije pronicanje u harmonične sile kosmosa koje se međusobno dopunjuju i naizmenično uznose, te sublimirano shvaćeno sve dublje uplitanje čoveka u njihovu igru i harmonično tumačenje tako shvaćenog bića.

U osnovi novog rasporeda snaga, koji je doveo do osvešćivanja i napretka ka novoj vrsti shvatanja suštine, kao i u osnovi postepenog napredovanja duhovnih procesa, nalazila se, pre svega, činjenica da je vladarska klasa bila nomadskog porekla, da je u zemlju prodrila u veoma tankom sloju i da, vodeći poreklo iz dalekih pustih stepa, nije poput Arijevacu u Indiji ponela sa sobom bogatu mitologiju ili čvrsto izgrađenu religioznost, već samo jedan uopšten stav; tu ne bejaše čak ni dovoljno duhovnog materijala koji bi se mogao preraditi u idejni sadržaj i koji bi se tada mogao suprotstaviti starom magizmu, ili pak stopiti s njim. Ovo znači da je vladarska klasa organizovala državu i postavila se kao feudalni sloj iznad seljaštva na onim malim utvrđenim trgovima. Svoje privredno postojanje zasnivala je na sistemu devet polja i bunara — osam polja koja su pripadala seljacima, obaveznim da plaćaju danak i kuluće, a jedno polje na kome se nalazio bunar obrađivao je sam gospodar. Ova osnovna organizaciona shema prenosi se na celokupnu državu: uokolo darovane provincije, a u sredini centralna provincija kojom upravlja centralna vlast države. No, već po samoj prirodni stvari, ta uprava je ostala u okvirima stare htonske tradicije i odvijala se njoj svojstvenim sredstvima. A ova je, što je bivala starija i složenija, sve neizbežnije dolazila u ruke školovanih savetnika-maga. Ovi su vremenom prerasli u hierokratiju, a ona se starala o tome da prva dinastija koja se uz njihovu pomoć tako sjajno, poput snažne građevine uzdigla, proširila i učvrstila na čitavom kineskom predelu, dakle da dinastija Ču postane večno nepromenljivi kamen međaš, zapravo stena, po kojoj će se sve, apsolutno sve što usledi morati upravljati. Nekoliko vekova kasnije, pravi i najopasniji suparnici ove gusto zbijene i izuzetno snažne magističke hierokratije postaću zapravo evnusi carskog dvora, a ne osnaženi feudalni gospodari, niti pak činovnici.

Pa ipak, dinastija Ču, koja je bila rezultat prvog velikog evroazijskog nomadskog talasa oko 1200. godine, dugovala je svoj uspeh, pre svega, nomadskim poglavarima koji su s njom došli i doprineli bujanju i jačanju feudalnih gornjih i srednjih slojeva; bejaše to jedan priliv koji se nastavljao u borbama s Hunima u 9. i 8. veku, da bi se produžio i kasnije, u obliku stalne tihe infiltracije, a zaustavio privremeno tek znatno kasnije, posle pada dinastije Ču. Tako period vladavine dinastije Ču, koja je nominalno trajala sve do 280. god. p. n. e., ali sve vreme u sprezi sa stalno prisutnim nesalomljivim snagama stare hierokratije, predstavlja period razglabanja, a time i sublimiranja htonizma, sve dok se nije došlo do toga da se postavi pitanje i o samom smislu postojanja.

Odlučujući period za ovo treba tražiti u vremenu od otprilike 770. do 480. god. p. n. e., period koji Kinezi nazivaju »proleće i jesen«. Ovo je zaista vreme u kome je došlo do popuštanja, zahvaljujući razvoju feudalne vlasti, do pripremanja potpunog raspada kineskog carstva i veoma složenih sučeljavanja u duhovnoj situaciji koja se iz toga razvija. Dugom periodu moćnih vladara dinastije Ču već su ranije usledili slabiji, dok su vladajući vazali postajali sve samostaljniji, a duhovne, isključivo magijske veze, koje su u osnovi skoro još jedine održavale carstvo na okupu, nisu više bile dovoljne da spreče prerastanje nekadašnjih provincija u poludržavne, samostalne tvorevine koje su okruživale centralnu, jedinu stvarno carsku oblast. Upad Huna 771. godine u postojbinu dinastije Ču doveo je do tolikog uzdizanja tri severne i tri južne provincije iznad same dinastije, da su počev od 722. godine ove velike poddržave principijelno još uvek potpadale pod suverenitet i centralni magizam vladarske kuće, ali samo prividno, tj. tako što su se uz neprestane borbe i suparništva udruživale u plemićke saveze i same birale vrhovno poglavarstvo takvih saveza, koje je onda, uz priznavanje starog carskog položaja, predstavljalo i vršilo njegovu vlast. Dakle, beše to hegemonijalno vodstvo, koje se u ovom periodu neprestano šetalo između severa i juga Kine. Čak su i sitniji vazalski posedi postajali državnice, zahvaljujući ovom slabljenju centralne vlasti, kao na primer Lu u Šantungu, kasnijoj postojbini Konfučija. Čak su i sitnija gospoda postajala ubice i uzurpatori. Konfučije navodi trideset ubijenih prinčeva i pedeset i dve uništene države u ovom periodu.

Nemirno razdoblje. No kako svaki vladar, bio velik ili mali, upravlja i vlada na osnovu magijskih pravila, potreban mu je u njih posvećeni savetnik, a ovi savetnici sve više poprimaju karakter snažno spekulativno nastrojanih tumača tekstova, te kao takvi spadaju u najzrebnije artikle, kako od strane onih kojima preta opasnost, tako i od strane samih uzurpatora. I dok kosmička centralna vlast slabi, njeni u osnovi propagandistički predstavnici uspevaju da se uzdignu do najvećih časti i izuzetno snažnog duhovnog uticaja. Kada Konfučije, daviš ostavku na službu u Luu, krene od jednog do drugog dvora, to se odvija uz čitavo jato učenika koji usput ostaju kao državni savetnici na različitim dvorovima, i uz povorke kola, a najljuciji predstavnik starog kosmičkog centralnog magizma, posvuda se prima kao visoko cenjeni gost i zadržava duže vremena. Feudalno i državno rasparčavanje snažno se prepliće s razmišljanjima o ujedinjućem starom poretku.

Duhovna evolucija se naglo ubrzava. Ritual izvođen po navici postaje sada svesna tradicija; ta tradicija podvrgava se različitim tumačenjima, sve dok ovo duhovno izbistravanje i razjašnjavanje ne dostigne i same njene korene. Već tada se ne zadržavaju svi savetnici i ministri u okvirima stare htonske hierokratije. U 7. veku javlja se ministar jedne poludržave koji ne želi da vlada na osnovu magije, već na osnovu ustanovljenog prava i sile, pa to i sprovodi u delo. No, situacija je uglavnom još uvek ovakva: s jedne strane prinčevi i vazali, koji uzurpacijom i sprovođenjem svoje vlasti slamaju stari centralni magizam, a nasuprot i u stalnoj borbi s njima, tumači tradicija i spisa, koji ih istovremeno savetuju, te su im kao savetnici nepohodni. Ovi učeni ljudi svojim razmišljanjem i tumačenjem starog postižu sve veći nivo svesti, te iz njihovih redova pre i oko 500. godine izrastaju dva velikana koji će svojim duhovnim bavljenjem starim dati konačno tumačenje smisla bića. Prvobitno Laoce i Konfučije ne predstavljaju suprotnosti. Staviše, oni su zajednički borci u istoj bici. Jedino se njihovi tekstovi kreću na različitim razinama, u Laocea na stvarnoj filozofskoj dubini, u Konfučija uvek usmereni na praktične probleme, stalno imajući pred očima društvo i državu i njihove sudbine. Ima nekog dubokog smisla u predanju koje šalje Konfučija, kao mlađeg i životu okrenutog, na put da bi od Laocea zatražio pouku i tumačenja, te na svoja, u izvesnom smislu površna pitanja dobija pomalo ironične odgovore.

LAOCE I KONFUCIJE

Nije nam ovde zadatak da prikažemo ta dva učitelja. Taote-king, uprkos svom kasnije datom pisanom obliku i nekim stranim dodacima, u srži svakako predstavlja Laoceovo delo. Ono je toliko kinesko, koliko se samo zamisliti može, fascinira kada ga čovek čita i razmišlja o njemu, puno je dubokih filozofskih pogleda, u njemu se zaključci iznose snažnim obrtima misli, te oni često, kao zrak koji dolazi iz velike udaljenosti, ne dopiru do zdravog ljudskog razuma; poneke ideje, stoga, bljesnu onim istim paradoksalnim sjajem kao pojedine Hristove reči, a ponekad u njima ima sokratovske ironije ili podsmešljivog samoomalovažavanja. Ovo bi nam delo, u kome svet dostiže stupanj savršenstva i čudesnu distancu prema vlastitoj ličnosti, izgledalo kao pravo čudo i ne bismo znali kako da objasnimo tako rani datum nastanka njegovog osnovnog oblika (najkasnije oko 500. god. p. n. e.), kada ne bismo znali da ga treba posmatrati kao vrhunski proizvod duhovne revolucije koja se odvija počev od 1200. godine, kao i ranije kineske istorije koja je još čitavih hiljadu godina starija.

U Konfučiju nailazimo na krajnju svesnost, jasno tumačenje bića, samodistanciranje i disciplinu. Ako u Laocea osetimo da se krećemo kroz svetao, a ipak teško proziran oblik, iza kojeg naslućujemo sunce svetlosti, Konfučije nas uvodi u proziran krug praktičnih maksima i ponaša se prema nama kao oficir koji uvežbava svoje vojnike. Konfučije je, zapravo, genije pedanterije, čak je ponekad i smešno i licemerno častan. Tako je bilo i kada je dao ostavku na važno mesto ministra u svojoj rodnoj zemlji, jer je princ umizio strogo propisanu muziku i ritualom određeni način igranja, dozvolivši da u igri uzmu učešća trideset igračica. No, ipak, njegovo veličanstveno držanje u teškim situacijama, njegova snaga volje prilikom odricanja, što je konačno i omogućilo da ugleda svetlost dana njegovo veliko pisano delo koje u sebi ujedinjuje tradiciju dinastije Ču — sve to ukazuje na jedan karakter svetsko-istorijskih razmera.

On i Laoce daju u neprekidnoj liniji tumačenje nasleđenog kosmomagijskog htonizma. Laoce, koji govori dublje i iz mnogo veće udaljenosti od svakodnevnice, snažnije se drži starih pojmovnih kategorija, a one mu služe kao slojevi koje treba rasvetliti da bi se pokazale osnovne konture svesnog tumačenja bića. Stari Tao nalazi se u središtu, njemu se skoro ni ime ne može dati, niti se, pak, intelektom može pojmiti; on je »prazan«, on je »put« sveskolikog dogadanja u svetu, kome se moramo prikloniti, s kojim se moramo poistovetiti, koji daje smisao i pravac našem vlastitom biću. On se, prema svom drevnom materijalnom obliku, opisuje kao žensko i izjednačuje s vodom, osnovnim matrijarhalnim elementom, koji je mek i uvek se nalazi na dnu. »Ono što se kao žensko ponaša i dole boravi, to ljudi ne sagledavaju, nebeski Tao ne poznaje lukavstvo, on među ljudima boravi.« Ovaj navodno stari zapis nalazi se na hramu pedaka dinastije Ču. Životno pravilo Laoceovo predstavlja svesno

produblivanje i sublimiranje te izreke. »Sveti« čovek, vladar, ustrajava u svome nedelanju, što istovremeno predstavlja i pravo delanje. Ne čineći ništa, samim svojim postojanjem on deluje kosmički, tako što se kao žensko ponaša i ostaje pri svome »sadržaju«. Država kojom on upravlja, zapravo je jedan duhovni sud, ona se ne može »načiniti«, nad njom se ne može oružjem »činiti nasilje«. Uopšte, nema ničeg dobrog kada se u rukama čoveka nađe oštro oružje. I u samoj bici pobeđuje se karizmom. Meko i slabo pobeđuje čvrsto i snažno, a mirno nemirno. I tako sveti čovek, koji samog sebe naziva nedostojnim, postaje prauzor sveta. Međutim, čovekoljublje, pravičnost i pristojnost predstavljanju sopstvene ličnosti i posezanju za nirvanom, za samoljublje i sva bića nazivaju beznačajnim. Ovde se radi o zapostavljanju sopstvene ličnosti i posezanju za nirvanom, za samostavljanjem. Smotrenošću, obazrivošću, suzdržanošću, jednostavnošću, učeñošću — što će reći sjeđinjavanjem s Tao — neprozirnošću, postiže se ovaploćenje, ali ne tako što će se grabiti velikim koracima, već usmeravanjem pažnje na neposredno, na zametak, a to je meko i nežno i kao takvo okrenuto budućnosti, za razliku od čvrstog i snažnog; sveti čovek, da bi vladao, podređuje sebe takozvanoj državi, koju voli kao sopstveno telo i koja mu se stoga i može poveriti. Prevedeno na lični jezik: »Dobročinstvom uzvratiti neprijateljstvo, ponašaj se prema državi kao i prema dobrom. No, još i ovo treba reći — moje reči niko ne može razumeti, ni ti ih može slediti.« Celokupna ova filozofija i životna mudrost uistinu je sve drugo samo ne mekušna. U njoj ima — opišimo to kratkim potezima — ponosnog, skoro od života odvrćenog ličnog stava, u tolikoj meri predstavlja ona harmonizirajuće, samoponištavajuće poistovećenje s kosmosom.

Ovo harmonijsko poistovećenje s Taoom, kao zakonom koji vlada svetom i daje smisao biću, javlja se i u Konfučijeovom učenju. No, u njega se to ne odvija iznutra, već snažno naglašenim striktnim pridržavanjem spoljašnjih pravila, svesnim i po mogućstvu osmišljenim izvršivanjem starih običaja i tajanstvenih rituala. Vladar i plemić, koji se javljaju umesto Laoceovog svetog čoveka, predstavljaju konkretne funkcionere ljudske zajednice. Njima se kaže na jedan drugi način nego u Laocea: »Nebo govori, pa ipak četiri godišnja doba prolaze i sve se stvara.« Dakle, ne vredi se nepotrebno sporiti, već delati u harmoniji s kosmosom. Ne treba ni suviše pitati: »Ako život još ne poznajemo dovoljno, kako da poznamo smrt?« Narod treba držati u starom verovanju, jer on velike stvari ne razume. Vladati treba zračenjem svog bića i uz pomoć običaja. Tako će se veliku dužnošću, snishodljivošću i plemenitošću, a ne naredivanjem, ostvariti onih »stotinu oblasti« mira i reda. Za plemića, koji je kineski *honnête homme* utvrdjen je kodeks ponašanja koji je tokom hiljadu godina zaista stvorio tip od njega. On ne sme biti ni sebičan, ni gramziv, ni uskogrud, mora mu biti mrska svaka razuzdanost, treba da neguje samo pravu ritualnu muziku, a ne kibelnstvo. Spor na reči, a brz na delu, mora imati mere i načina, biti miroljubiv i ničim se ne sme uniziti. Njegova vrlina nije streljačka veština, već ispunjenje postavljene mu zadatka mudrim delanjem, ispravnošću i ulivanjem strahopoštovanja.

No, ne radi se svuda samo o nijansama, već i o praktičnim razlikama.

Laoce je bio okrenut sferama, što ga je, čak i ako zanemari-mo njegovu ličnost, navodilo ponekad da se poigra mišlju o povlačenju od sveta kao najvišem obliku života, što je kasnije pre-raslo u veliki taoistički kaluđerski pokret ta okrenutost sferama navela ga je da poveruje da sve što je blisko društvenom ustrojstvu nije važno, te on ne obraća pažnju na pojedinosti kao što su porodica i služba precima. A misao onog drugog jednako je kružila baš oko ovih institucija i njihovih običaja, koji su u odnosu na državni i feudalni razvoj realno politički predstavljali jedine čvrste kamene temelje stare tradicije: dužnost prema deci, dužnost prema precima, dužnost prema porodici — sve ovo se kao dugotrajni eho provlači kroz njegovo delo i stoga on, bez sumnje, predstavlja duhovnog oca ili suzačetnika kineskog robovanja porodici, što je hiljadama godina predstavljalo čelični osnov kineskog života i imalo dalekosežnije posledice.

A pošto je, po njemu, plemić zamišljen u potpunosti kao član društvenog poretka i tako uključen u staro magijsko ustrojstvo, onda je i oblik biće, a biće je oblik. Pravila data u *Li-kiu* imaju za zadatak da sve što je kinesko pretvore u reč, i ona su to i učinila. Stoga je u njega osnovno »pravilno uspostavljanje imena«. Već je ovo dovoljno kao izvor za njihovo međusobno udaljavanje, a Konfučijeva nekromantička osnova ga konačno u starosti vezuje za požutelu knjigu o htonijskim činima sa šezdeset heksagrama, koji treba da protumače sve spojeve životnih i istorijskih promena, te jasno govori o njegovom pogledu na svet i čini presudni korak. Taj korak na kraju, stvara najveći jaz između njega i od njega većeg učitelja, koji smatra da se Tao, zakon koji vlada svetom, ne može ni izgovoriti i da je nedostupan ljudskom poimanju.

Uprkos ovog jaza između dva filozofa, harmoniziranje u okvirima pripajanja kosmosu predstavlja za njih alfu i omegu, krajnju tačku do koje se može stići u tumačenju života. U Konfučija, koji je okrenutiji društvu životu, uz pomoć kompromisa i izvesnog kršenja gospodstva, tako neophodnog da bi se moglo gospodariti životom. Kroz ovakav stav, zahvaljujući principima nenasilja, provejava duh matrijarhata, te on predstavlja donekle izmenjeno, ali svesno i prečišćeno tumačenje prahtonizma.

KONAČNO FIKSIRANJE

Ova dva velika filozofa uzdižu se kao dva vodeća simbola iznad čitave kineske istorije. No, moramo ukratko prikazati praktičnu sudbinu njihovog učenja, pre no što bismo mogli govoriti o njihovom značaju za tragično osećanje u Kini.

U narednom periodu, realni odnos sila bio je izuzetno nepovoljan za njihova dva shvatanja, koja su u osnovi bila anti-vlastodržačka i antifeudalna. Od 481. do 220. godine, odvija se proces potpunog raspada carstva, umesto kojeg nastupa borba za prevlast između velikih pojedinačnih država. Ova borba pušta jedino prilikom stvaranja privremenih saveza između država. Dakle, radi se o vladavini sile, izuzetno nekineskom obliku egzistencije. U ovom periodu, koji se odlikuje duhovnim nemirima, javlja se čitav niz filozofskih škola, što je potpomoćno činjenicom da svi tadašnji vladari osećaju potrebu da sebi podvrgnu i iskoriste stare hierokratske ili neke nove snage. Jedna jedina država u Santungu imala je tada 76 takvih »savetnika«. Ne javljaju se samo sofističke škole, ne izrađuje se samo ona nauka koju su nekad zastupali Konfučije i Laoce, naime, da je dovoljna hierokratija i predstavljanje vlasti putem ličnosti, već i legističko mišljenje koje kaže da je umesto toga potrebno zakonodavstvo i na zakonima zasnovano pravo. Dolazi do daljeg izgrađivanja međusobnih dodira, mešanja i interpretiranja starih škola s novim poetskim i literarnim snagama i većinom apstraktnog razmišljanja, razvijemim u uopštenim diskusijama. Uškoro posle Konfučija javlja se Mo-ti, čovek iz središnjeg dela Kine, koji shvata neophodnost izgradnje fiksnog pravnog kodeksa, ali koji je istovremeno predstavljao i neku vrstu osnivača religije i činio pokušaj da ranijem altruizmu suprotstavi jednog boga s određenom ličnošću i odgovarajućim učenjem. No, ovo nije imalo trajnijeg uspeha. Konačno, Meng-ce (372-289) daje konfučijanizmu, učenju kineskog severa, oblik dogme, dok Cuang-ce, koji je živio nešto kasnije i među svim filozofima predstavljao najliterarniju glavu, čudesno mireći suprotnosti što su pretilo da ponovo izbiju iz sarog verovanja, postavljajući dijalektiku na mesto intuicije, pravolinijski ponire sve do Laocea, te njegove misli iznosi u divnim, još i danas privlačnim slikama i metaforama.

No, nailazi još gore vreme. Nastavljajući unutrašnju borbu koja se odvija bez imalo brige za sva učenja, konačno pobeđuje država C-in u Sansiju gde su u najvećoj meri prodrli varvari sa severozapada. Strašni Si-huang-ti, koji pokušava da već svojim imenom u sebi ujedini sve vladarske ličnosti prvih mit-skih careva, ratom ujedinivši državu, uništava staru hierokratiju, a nad desetkovanim plemstvom, umesto naslednih prinčeva, postavlja upravne provincija, koji se nalaze pod kontrolom carskih poslanika. Da bi sve ovo i praktično dopunio, uvodi normalnu širinu kola za carske drumove, jedinice mere i težine, jedinstveno, novo kancelarijsko pismo, škole za činovnike, dakle — postavlja osnove jednog naprednog birokratskog aparata. On pokušava i duhovno da uništi hierokratiju, svu okrenutu prošlosti, čuvenim spaljivanjem svih starih svetih spisa koji se ne nalaze u nadležstvu zvanično odobrenih škola. Dakle, on kiđa stare lance i pokušava da utre put modernom državnom ustrojstvu. Konačno pobeđuje nomadski vladarski sloj. Međutim, ako se bolje pogleda, i to je samo prividno. Isti taj vladar, koji počinje izgradnju velikog zida u severozapadnim planinama, čime želi da zaustavi dalje nadiranje varvara, i sam zapravo predstavlja samo jednog varvarskog kolosa od pečene zemlje. Smešno praznovoran, on upravlja svojom zemljom prema uputstvima astrologa i čarobnjaka, a na osnovu pogrešno shvaćene karizme drevnog svetog elementa, vode, kreće na more da traži ostrvo besmrtnosti; neprestano traga za drogom besmrtnosti, a od svojih podanika skriva se u čitavoj mreži međusobno povezanih podzemnih palata; vlada uz pomoć čitavog jata evnuha, naređuje velikom evnuhu da ubije prosvetljenog logističkog savetnika Han-fe-cea, a kaže da je pre svoje prerane smrti, 209. godine, dao da mu se podigne tumulus koji snažno podseća na hunske grobove i u koji je uzidao, ni manje ni više nego 80.000 evnuha.

Ovo nije bio oblik vladavine koji bi se, svojim tankim anti-htonijskim vladarskim slojem, mogao održati u Kini, zemlji duge tradicije i snažnog htonizma. Staro je ponovo probilo. Posle svih nemira i kolebanja, prva Han-dinastija, koja dolazi iz središnjeg dela zemlje, posle 202. god. p.n.e., ponovo uspostavlja hierokratiju oslobođenu starog plemstva, uklanja carske poslanike koji su služili kao kontrolori, ali, na žalost, u sam centar postavlja instituciju evnuha, koju su, pre svega, očuvalice carice i koje će kasnije postati novi izvor razjednenja.

Sada izrasta jedna moćna država koja čak preko stepa poseže za Zapadom, koja održava trgovačke veze sve do Rima i na taj način stvara mogućnosti za mnogostruke uticaje sa Zapada, država s razvijenom industrijom i novostepenim bogatstvima, s velikim glavnim gradom i luksuznim dvorom u koji pokušava da privuče pored mandarina, bivših magističko-literarnih savetnika, a sada činovnika, još i novu aristokratiju raznim atrakcijama, među kojima se nalazi i dvorsko pozorište. Konfučijanizam, sav okrenut društvu i kao predodređen za restauraciju, poprma sada novi, racionalizovani oblik, postaje zvanična državna filozofija, osnova državne religije i školstva koje — u svom

monopolističkom obliku, doduše, tek od 200. god. n. e. — služi obrazovanju mandarina. Ma kako da je bodar bio duhovni pokret u periodu vladavine dinastije Han, i to naročito stoga što je, uporedo s oživljavanjem konfučijanizma, zemlju prozeo i stari taoizam, zahvaljujući Čuang-ceu, koji mu je dao završni i vrhunski oblik, ipak je sve ovo predstavljalo samo uvod u ono što možemo nazvati odlučujućom i završnom duhovnom redakcijom svekolikog kineštva.

Ponovo dolazi do perioda nemira koji traje skoro 400 godina, posle čega, 589. god. n. e., započinje period velike dinastije Tang, vreme od preko 300 godina u kome je, pri unutarnjem miru, moglo da dođe do osnaženja i proširenja carstva, a do takvog osnaženja moglo je doći baš zbog toga što se posvuda osećalo da za Kinu nema drugog oblika života i uprave do li onog koji je bila rastaurirala dinastija Han. Pa ipak, sjajnu likovnu umetnost perioda Tang, njena dostignuća u vajarstvu i keramici i njenu liriku koja je dala pravac za sva buduća vremena, nije iznela zvanična konfučijanska doktrina. Konfučijanizam se pretvorio u neplodnu ortodoksnost. Već su 175. god. n. e., u drugom periodu dinastije Han, njegovi kanonski zapisi usecani na kamene pločice; mandarinu sve više postaju birokratija ponosna na svoje obrazovanje. Vaspitanje im se zasniva na kazni i moralu prikazanom pod vidom etike, koja kulminira u učenju o petostrukoj vrlini i njoj odgovarajućoj potčinjenosti ocu, starijem bratu, vereniku, činovniku i caru. Čitava jedna knjiga Konfučijevih izreka, fiksiranih verovatno između 127. i 200. god. n. e., pod nazivom *Lin-ju*, bavi se skoro isključivo veštinom kao da se čovek prikladno obuče i ponaša. Svuda se širi dah konvencije, izuzetno prodoran, jer zahvata i seoske porodice, rodbinske i esnafske saveze. Dve sile su održale živim kinesko postojanje: taoizam, koji je već u vreme dinastije Han počeo da nadire se juga, i budizam, sa zapada, koji prodire upored s taoizmom, te ga oploduje i oblikuje, dva duhovna nosioca najvećih dostignuća iz perioda dinastije Tang. Nas ovde podjednako malo zanima njihov dalji razvoj — koji je uskoro doveo do širenja budističkih i taoističkih manastira, tako da je već u periodu Tang došlo do ograničenja budističkih manastira i eksproprijacije njihovih poseda koji su iznosili oko milion jutara, pa čak i do njihove privremene zabrane — kao i dalji razvoj taoizma u jednu hierokratiju koja je imala čak i vlastitog papu. Za nas je značajno samo ovo: nijedno od autohtonih kineskih tumačenja, bilo ono taoističko ili konfučijanističko, nije moglo u potpunosti da ispuni sve veću težnju masa koje, kad god im se ne ponudi jasno smišljeno verovanje u seobu duša, traže bilo kakvu nadu u njeno spasenje. Mahajana-budizam, sa svojim Bodisatvama i Matrejama, koji se smatraju nekom vrstom spasitelja, dopuštao je, barem u svojim popularnim oblicima (Đan-škola), takve perspektive. S druge strane, on je svojim učenjem i sprovođenjem nezavisnog meditativnog produbljanja, oslobođenog svih vulgarnih nadanja (u starije vreme Tihl-pravac, kasnije Zen i ostale sekte), nudio mogućnost proširenja, probijanja i prevazilaženja granica starog taoizma. Tako je on prodrio u Kinu. Budući za opštenarodne kineske potrebe prilagođeniji od hrišćanstva, koje je istovremeno dolazilo sa zapada (nestorijanci), on je time samo ispunio jednu prazninu koje do tada ostavlja vlastito ostvarenje tumačenja života. Popunjavanje ove praznine nije ništa izmenilo u bitno trajnoj određenosti kineskog životnog stava koji smo do sada pokušavali da odredimo. I dalje: ma kako da se taoizam probudio zahvaljujući budizmu, on je, s druge strane, zapao u formalizam i konvencionalizam, baš kao što se desilo s konfučijanizmom. Magijski po svojoj prirodi, on je često bi-

Otto Reigbert: Noćni dobošar B. Brecht-a, 1922

vao samo pomoćno sredstvo pukoj mantici i čarobnjaštvu. Na taj se način taoistički sveštenik srozao na profesionalnog geomantika, svakodnevnog krotitelja demona, suzbijača one rulje demona koja naseljava prizemlje kineskog života i iz veka u vek sve se više umnožava i osnažuje. Tako je ovo samo još jedan vid prakineskog uklanjača demona iz smisla života, o čemu ćemo, kao i o sudbini tragičnog u Kini, još govoriti.

ODSUSTVO TRAGIČNOG IZRAZA

Došli smo do mesta na kome treba izvući zaključak o delovanju čitavog ovog procesa tumačenja i inkrustiranja na sudbinu tragičnog shvatanja života.

Zbog čega je demonizam u Kini postao svakodnevna niža vrsta stvari? Zato što je bio isključen iz interpretacije bića kao njegovog suštinskog dela.

Biće je tumačeno harmonistički. To nije značilo samo svojevrsno uključivanje čoveka u puteve kosmosa, već je značilo i harmonistički pogled na sam kosmos. U njemu su se nalazile dve suprotne sile — Jan, svetlo, toplota, rađanje i nabujali život i Jin, mrak, hladnoća, smrt i zemljina težina. Ali, one se, ukazujući na tajanstveno, stalno promenljivi put Taoa, međusobno dopunjuju. One se ne glože. Kao svuda prisutni izraz krajnjeg i bezimenog, one se u pojavnom svetu išćahuravaju u obliku dobrih bogova prirode i duhova — Sen i rdavili i pogubljenih — Kvai. Oni su, zapravo, samo izraz htonski shvaćene uravnoteženosti života. Kao takve, one se javljaju i deluju u svakom čoveku koji, po kineskom shvatanju, predstavlja mikrokozam u makrokosmosu. No, budući takav, u njemu, baš kao ni u kosmosu ne može doći do napetosti između tih međusobno suprotstavljenih sila, nego pre do ujednačenosti na osnovu prirodno pripremljenog, racionalnog delovanja. U osnovi, da bi čovek savladao sve sile koje u njemu deluju, potrebno je samo da bude posvećen, obučen i vaspitan u tu svrhu. Svuda vlada princip bezgraničnog optimizma, što istovremeno predstavlja i Konfučijevo nasleđe. Pri tome se planine, biljke i životinjske snage osećaju kao deo čoveka. Uopšte, bez neke naročite personifikacije, planine, reke i drveće pretvaraju se u mitske kosmičke sile koje se moraju održavati u određenom poretku, te su stoga pod vlašću čoveka koji je s njima u tesnom srodstvu. Otuda potiče i ona snažna aroma koja zrači iz svake slike, svake pesme, svake priče, ona ni na koji način sentimentalna, ali zato po sebi razumljiva, intuitivna povezanost kineske poezije s prirodom. Ali i ovo: vrlina se može naučiti. Uz pomoć matrijarhalne etike kulminira ova ideja u jedan antiherojski, ravnodušan stav koji se ne sme izjednačiti sa stocizmom, već s junačkom apatijom »si fractus illabatur orbis«, što u velikoj meri predstavlja jedno prilagodljivo, oprezno odsustvo strasti. Iz strasti je tokom hiljada godina, negovanjem ove konvencije, izrasla čuvena kineska flegmatičnost koja, istovremeno, predstavlja izvor veličanstvene sposobnosti kineskog čoveka da podnosi patnju.

Kako u Konfučija, tako i u Laocea i u čitavoj njihovoj tradiciji, nema ni traga satanskoj sili zla — a tako i mora biti, s obzirom na njihov harmonistički pogled — nema ni pakla, u skladu s Konfučijevim upornim odbijanjem da razmišlja o smrti i sudbini posle smrti. On je u Kinu uvezen tek budističkom religijom spasenja duše. Od htonizmu svojstvenog saznanja da postoje božanske i njima suprotstavljane, ali s njima srasle demonske sile, ostala je samo predstava o tome da je nekad postojao Tai-ki, prvobitni kaos. Ovaj Tai-ki, kao božanstvo, oduvek je imao svoj hram u Šang-siu. No, kao što smo videli, titanski prademoni pretvoreni su u pobunjenike protiv države, te su ih ministri prvobitnog vladara zauzdali i materali na poslušnost. Time je razgrađeno dublje, transcendentno shvatanje rdavog, okrutnog, strašnog koje, kao sila suprotna božanskoj, neprestano učestvuje u oblikovanju sveta. Inkarnirana u ličnost, ova sila uvek nekako ostaje bez svoje domovine, a ako joj se i da neko određeno mesto, onda ona najčešće predstavlja neku prirodnu pojavu. Ovako je ostalo tokom čitave kineske istorije. Kada se o čoveku razmišlja, onda se zaključuje da je on mogao da proistekne jedino iz sredenog, kosmički ispravno postavljenog poretka, ili iz nereda koji kosmički predstavlja prirodni red, a nikako usled nekakve sveobuhvatne, nepojmljive sudbine — takvog nečeg ovde nema, jer svako može ispravno da se postavi. Svuda vlada »vrlina« koju je čovek naučio i koju u svako doba može da zapita za savet.

Pošto je iz osnova uništena sva herojska mitologija, shvatanje o beskonačnoj, suparničkoj povezanosti između božanskog i demonskog, a time i osnova tragičnog shvatanja sveta, šta je onda još u ovom kutu zemaljske kugle moglo ostati od pojma tragičnog, njegovog doživljavanja, produbljanja i osmišljavanja, a da i ne govorimo o sveukupno tragičnom tumačenju života?

Kao što smo rekli, prave mitologije je nestalo. Njen primarni izraz su tvorački bogovi i njihove legendarne, međusobno isprepletane sudbine, u čijoj senci izrasta fantastični svet junaka. U Kini nikad ne bejaše pravog Panteona prvobitnih tvoračkih bogova, mada su kasnije stvoreni sekundarni bogovi određenih funkcija, uključujući tu kult cara. Čak su i Konfučija obožavali. A vladajući bogovi ostali su i dalje oni stari, htonski: nebo, zemlja, reke i njima slični, dakle, sile prirode. Prema tome, nije ni bilo mesta za herojske legende i ostale motive.

Pa ipak su, kao što smo već pomenuli, upadom novih varvarskih snaga, koje su vodile poreklo iz stepa, u ovo doba mon-

golske vladavine, u 13. veku i kasnije, počev od 17. veka u Mandžu-periodu, nastali romani s velikim, epskim sadržajem. Najpoznatiji ovakav komad, roman *Tri bogataša*, koji obrađuje period nemira posle propasti dinastije Han, negde oko 200. god. n. e., i predstavlja još i danas neku vrstu popularne *Ilijade*, kao i drugi poznati roman *Razbojnici iz Lang-san-mora*, sigurno da su odgovarali jednoj neispunjenoj praznini u narodnoj fantaziji. Oba romana prepuna su priča o junačkim podvizima. Ali, na pravi kineski način: ova junačka dela izvode se, pre svega da bi se ponovo sprovelo ujedinjenje zemlje, zatim uz veliko lukavstvo i izlaganje životnim opasnostima, a sve za ljubav naroda i ponovnog uspostavljanja uobičajenog rada u zemlji, u ovom slučaju to rade razbojnici koji su pravi plemići i kojima se pridružuju i uhvaćeni visoki činovnici. Baš kao što su u kineskim selima i prosjaci organizovani, vežbaju gimnastiku, pa čak održavaju i nezvanične veze u određenim funkcijama s Jamenom, tako i fenomen razbojništva, koji se iz zemlje očigledno nije mogao iskoreniti, poprma grandiozne i vrlo složene forme. Međutim, čak i pri ovakvoj složenosti, i od najvećeg materijala, punog svekolike tragedije, uistinu ne ostaje ničeg tragičnog.

Još u vreme dinastije Han, 220. god. p. n. e. do 220. god. n. e., osnovana je dvorska drama koja je obnovljena u periodu Tang, od 600. do 900. godine, a za vreme mongolskog perioda ona je postala narodna drama. Tada, a i kasnije, ona obrađuje isključivo herojsko-tragičnu materiju, i to u istorijskom obličju. Neki zli car, na osnovu kletve svoje žene, naređuje da se pobiju sva deca jedne njegove konkubine; neki starac visokog ranga žrtvuje pri tom vlastito dete i tajno odgaja jedno konkubinino koju je isti car naterao na samoubistvo, jer mu se tako dopadalo. Car ne zna da na njegovom dvoru odrasta ovo dete, a ono je, pošto se upoznalo s ranijim događajima, sveti caru. Jedan u osnovi izuzetno tragičan sadržaj koji je, kao što je poznato, Volter preuzeo i obradio u svom delu *Orpheline de la Chine*. Ili: Glavna žena, ljubomorna na konkubinu, truje svoga muža, optužuje konkubinu da je ubica i izdaje se za majku njenog deteta. Na sudu dete dobija ona koja ga bude otrgla za sebe, pri čemu, naravno, prava majka popušta iz ljubavi prema detetu, ali ga, mada osuđena, posle velikih zapleta, ipak dobija. Ova priča o takozvanom »krugu kredom« u kome se dete nalazi, taj solomonski motiv, pravilno obrađen, predstavlja tragičan motiv. Ima mnogo sličnih motiva. Tokom mongolskog perioda stvoreno je 546 pozorišnih komada, a bilo je 85 pisaca, od toga je stotinak najboljih komada dugo predstavljalo klasični repertoar kineske pozornice. Produkcija se nastavljala. Ma kako nam nestvarne izgledale pojedinačne priče, kao na primer ona o kandidatu koji je pao na ispitu, pa se odao ljudožderstvu — kao i mnoge druge drame iz sasvim drugačijih sfera, pre svega vesele satire koje pripadaju budizmu ili taoizmu, ili su pak, jednostavno, zabavne farse — ipak je, bez ikakve sumnje, počev od mongolskog perioda, u Kini bilo nesumnjivo pravog tragičnog pozorišnog materijala.

Ali, nema tragedije i nema tragičnog shvatanja života. Bilo kakvo dramsko izvođenje nikada nije poprimilo neki trajniji oblik, a ono što se i danas naziva pozorišnim komadom u zapadnjačkom smislu, predstavlja nekakvu zabavu za narod, nešto poput naše opere ili operete s ekvilibrističkim i atletskim elementima. Veoma ozbiljni ljudi uveravaće vas da je ovo važan sastavni deo kineskog života, baš kao što je i njihova čuvena lirika. Nijedna umetnička predstava ne može se ni zamisliti bez arija koje su svuda umetnute i često veoma stare. Smatra se da su one lepše i bogatije od narodnih umetničkih pesama. Istovremeno, veoma veliku ulogu igra improvizacija i mimika koja se oslanja na staru pantomimu i koja je u svom prvobitnom i najizraženijem obliku još uvek živa u Japanu. Prema sadržaju razlikuju se »vojnički« komadi koji, pre svega, obrađuju istorijske motive, »civilni« komadi, odnosno komedije, zatim intrige, porodični komadi ili karakterni komadi određenih tipova i scena, koji se nazivaju uglavnom prema karakteru uloga u njima. No, bez obzira na vrstu, svi ovi komadi, barem danas, najčešće prelaze u farsu i lakrdiju. I nigde, čak ni u starim komadima s tragičnim motivom, ne nailazimo na stvarno produbljenje tragičnog motiva ili, pak, na pojavu transcendentnog, kao što bi bila borba metafizičkih sila u čoveku ili zbog njega. Kineski čovek jeste pozorje kosmičkih sila, ali, ponovimo to drugim rečima, te sile se u njemu ne bore, već se međusobno dopunjavaju i neprestano menjaju. Čovek nije poprište na kome se suprotstavljaju sile transcendentnog sadržaja. Niti, pak on sam može predstavljati takvo suprotstavljanje. Suštastveno, on se i ne nalazi u žiži osmišljeno shvaćenog života, već stalno pokušava da se svojim pravilnim odnosima prema promenljivim kosmičkim silama uključi u njihovo središte koje se nalazi van njega. I tako je on u svojoj problematici, ako je ozbiljno shvata, usmeren na svoje usavršavanje u odnosu na prirodu. Jedan moderan, ugledan, u svakom slučaju amerikanizovan, ali što se kinestva tiče, konfučijanski nastrojen interpretator, Lin-ju-tang, kao ideal svoje zemlje opisuje uživanje u jednostavnom seoskom životu i harmoniju u

društvenim odnosima. Ovo kao da projektuje na modernu fotografsku ploču ono što smo mi pokušavali da razvijemo iz istorijskih dubina.

Znamo da se savremeni život u Kini veoma udaljio od ovog idiličnog ideala. Prividno neuništiva sposobnost podnošenja patnje i spremnost na žrtvovanje svojstvena Kinezima, ne mogu se u potpunosti shvatiti ako pod njima, pored većno prisutne hrabrosti, ne osetimo i izvesne htionske osobine svojstvene biljnom svetu, preko kojeg osvajač može gaziti, ali mu nikad neće uništiti koren.

U svakom slučaju, ma kako danas bila tragična sudbina Kine, u modernom smislu te reči, stara Kina o kojoj smo govorili, i koju smo baš zbog toga ovde i pominjali, postala je kao rezultat evolucije od 1200. do 400. god. p. n. e., suprotni, antitragični pol grčkom stavu i njegovom biću ispunjenom tragičnim osećanjem.

Prevela Radmila Šević

milan dunderski anatom senke

KADA PESNIK ČITA PESME STOJECI ISPRED MIKROFONA

kada pesnik čita pesme stojeći ispred mikrofona
odmah tu-tek nešto niže njegovo srce kuca i osetljivijem uhu neće promaći između reči rasuti šum krvotoka

kada pesnik čita pesme
glas mu istovremeno ugiba membranu mikrofona strpljive reči stižu do pojačala vokali i konsonanti slažu se u istom redosledu i cezure sa njima pojačavaju se i rastu u ogramne impulse žudnje

kroz stotine i stotine metara u transformatoru njegov proširen i dopunjen krik i dalje vrtoglavo raste

njegov proširan napor stiže do zvučnika i talas sanja opet se pretvara u nešto posve slično onome što čita

kada pesnik govori
membrana neuobičajeno treperi i širi se njegova sabrana nevolja sa druge strane slatka stvorenja divni slušaoci uz lagodno komešanje u vazduhu, u uhu i odmah tu ispod njega (ispo-d-uha) rekonstruišu bolni smisao ovog izlaska pred mikrofona

ANATOM SENKE

avaj koliko se svakodnevnih očitosti mora priznati jutarnja i ostala hrana higijenska voda i noćni depilator ljubavi avaj koliko se reči mora priznati ili bar saslušati za stolom tokom rada ili u postelji

koliko opšteg i neminovnog koliko jednoglasnog i tačnog

glagola prideva zamenica imenica it-a-d-ica besprekorna gramatika postojanja

u samoposluži sam

žena

u ostavi

večera

u sobi

ja

koliko istih primera prisustva i odsutnosti za anatomu senke